

5. Царик Л. Ландшафтно-екологічна оптимізація регіональних геосистем обласного рівня // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія: Географія. – 2003. – № 1. – С. 118-123.
6. Шищенко П.Г. Принципы и методы ландшафтного анализа в региональном проектировании. Монография. – К.: Фитосоциопцентр, 1999. – 284с.
7. Янковська Л.В. Антропогенна трансформація ландшафтів Тернопільської області // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія. – 2003. – Вип.5. – С. 21-26.
8. Янковська Л.В. Потенціал стійкості природного середовища Тернопільської області до антропогенного навантаження // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету Серія: Географія. – 2004. – № 3. – С.161-166.

Summary:

Yankovska L.V. THE ECOLOGICAL-GEOGRAPHICAL REGIONALIZATION AS THE METHOD OF THE SOCIAL-GEOGRAPHICAL INVESTIGATION (ON THE MATERIALS OF THE TERNOPIL REGION).

The criteria, principles and methods of the ecological-geographical regionalization are proposed. The ecological situation within the Ternopil region is characterized. The map of the ecological-geographical regionalization of the Ternopil region's territory is composed. On the basis of the ecological-geographical regionalization scheme the trends and ways of the optimization of the structure territorial usage in the region are grounded.

УДК 911.9:502

Любомир ЦАРИК

ФУНКЦІОНАЛЬНА РОЛЬ ПРИРОДНИХ НАЦІОНАЛЬНИХ ПАРКІВ ПОДІЛЛЯ ТА ЇХ МІСЦЕ У СТРУКТУРІ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОМЕРЕЖІ

Природні національні парки (ПНП) як об'єкти рекреаційно-природоохоронного призначення з'явилися в Україні у 1980 році. У найближчій перспективі до 2015 року у відповідності до Загальнодержавної програми формування національної екомережі передбачено створення ще близько 20 таких об'єктів. Стосовно природоохоронного режиму і призначення цього типу об'єктів у світовій практиці утвердився їх поділ на чотири основні групи. Існуючий в Україні статус ПНП надає право використання їх території в рекреаційних цілях з дотримання певних природоохоронних заходів. Таким чином, ПНП України по суті є відкритого типу. Питання організації перших національних парків на теренах України розглянуті в наукових публікаціях Л.Белоусової (1967), С.Стойка (1973), А.Ющенко (1979), С.Генсірука (1982), В.Олещенко (1982), Ю.Шеляг-Сосонка (1987) та інших. Ґрунтовна колективна наукова праця (за редакцією С.Стойка) зі становлення і розвитку концепції національних парків України опублікована у 1988 році. В ній авторами викладена історія становлення ПНП, особливості формування мережі цих об'єктів на Україні, їх природоохоронне і науково-просвітницьке значення [7]. Роль і місце ПНП в природоохоронних системах Поділля висвітлені у праці В. Брусака, Р.Гнатюка, Ю.Зінька, Я.Кравчука (1998) [1]. Національні та регіональні ландшафтні парки як складові регіональної еколого-стабілізуючої системи Західного Поділля розглянуті у публікації Л.Царика (1999) [5].

Створення розгалуженої мережі ПНП Поділля відбувається в період реалізації загальнодержавної програми формування національної екомережі і її регіональних складових. Роль і функціональне призначення ПНП необхідно розглядати через призму концепції екомереж та міжнародної стратегії сталого розвитку. Такий підхід сприятиме обґрунтуванню багатосторонніх аспектів функціонального призначення національних парків їх ролі у збереженні біологічного різноманіття, розвитку впорядкованої рекреаційної діяльності, екологічному просвітництві, розгляді їх як структурних елементів природних каркасів екологічної безпеки тощо.

Станом на 1.04.2005 року на території Поділля функціонував всього один національний парк – Подільські Товтри на площі 261,315 тис. га, який репрезентує природні комплекси Західного Поділля. Поєднання в границях парку унікальної за генезою скелястої гряди товтр у вигляді конусоподібних горбів, а іноді морських атолів з відносною висотою над місцевістю у 60 – 70 метрів, абсолютними висотами до 401 м з каньйоноподібними долинами лівих приток р. Дністер, чисельними відслоненнями, дивовижними формами рельєфу, печерами, рідкісною флорою і фауною привертає увагу науковців, любителів природи, туристів. Наявність понад 320 історико-архітектурних пам'яток та національного історико-архітектурного заповідника “Кам'янець” сприяють його особливий

популярності серед туристів Європи і світу. Недостатній рівень розвитку рекреаційної інфраструктури перешкоджає повномасштабному використанню потенційних рекреаційних ресурсів національного парку.

В межах Подільської височини планується створити ще три національні парки в рамках "Загальнодержавної програми формування національної екомережі на період до 2015 року", які б репрезентували природні комплекси інших фізико-географічних областей: а саме: "Кременецькі гори" – Північного Поділля, "Дністровський каньйон" – Західного Поділля, "Центрально-Подільський" – Подільського Побужжя. Ще один національний парк "Південне Поділля" або "Чечельницький" запроектовано до створення ще у 1997 році співробітниками міжвідомчої лабораторії наукових основ заповідної справи НАН України. Наукові розробки з проблем функціонального зонування парку, оцінки стану природокористування в границях виділених зон представлені у працях А.Гудзевича, В.Любченка (2001) [2], А.Гудзевича, Н.Баяурко, В.Поліщука, Л.Стефанкова (2004) та інших.

Перспективний природний національний парк "Кременецькі гори" площею близько 15 тис. га охоплюватиме фрагмент кременецького кряжу межиріччя річок Ікви та Вілії в межах Північно-Подільської фізико-географічної області та частину Кременецько-Дубненської денудаційної рівнини Малого Полісся від урочища "Заброддя" до с. Стіжок Шумського адміністративного району. У склад парку ввійде найбільш припіднята північно-західна та центральна частини кряжу з абсолютними висотами 350-400 метрів і шириною до 5 кілометрів та протяжністю з південного заходу на північний схід до 35 кілометрів, лісове урочище "Заброддя" та найменш порушена частина боліт між с. Лішня Кременецького району та с.Стіжок Шумського району. У межах зарезервованої території знаходяться 30 територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальною площею 3252,72 га (21,7% площі території перспективного парку). Територія перспективного ПНП характеризується: мальовничими останцевими горами, відчленованими від Подільського плато і розташованими в зоні Малого Полісся. Це гори Божа, Стіжок, Дубовиця та ін.); наявністю 17 видів тварин, занесених до Червоної книги України та 8 видів Європейського Червоного списку; наявністю цінних пам'яток історії, культури, архітектури, археології, тощо. Поєднання унікальних природних комплексів з цінними історико-архітектурними пам'ятками, 20-и кілометрова доступність Почаївської лаври та 30-и кілометрова доступність історичного Збаражя робить перспективний парк особливо сприятливим в туристсько-екскурсійному відношенні. Основною проблемою перспективного ПНП є невпорядкованість історико-архітектурних пам'яток для відвідування, недостатній рівень розвитку туристсько-рекреаційної інфраструктури.

Перспективний ПНП "Дністровський каньйон" був запроектований ще у 80-х роках минулого століття в межах середньої течії р. Дністер на відтинку від м. Галича Івано-Франківської області до містечка Ямпіль Вінницької області. Проект не був своєчасно реалізований і сьогодні на зазначеному відтинку дністровської долини планується створення третього національного парку в додаток Галицькому та ПНП "Подільські Товтри". Проектований парк включатиме частину дністровської долини в границях Тернопільської області на відтинку між с. Коропець Монастирського району та с. Окопи Борщівського адміністративного району площею близько 19 тис. гектарів. М'який помірно континентальний клімат Середнього Подністров'я є найважливішим природним рекреаційним ресурсом майбутнього парку. Наявність близько 70 унікальних ботанічних, геологічних і гідрологічних природних об'єктів (стінок наскельно-степової рослинності, відслонень, печер, водоспадів) у поєднанні з чисельними історико-археологічними пам'ятками робить територію парку справжнім музеєм під відкритим небом. Середнє Подністров'я надзвичайно багате різноманітними рекреаційними ресурсами, що робить цей регіон найперспективнішим для розвитку відпочинку, лікувальної, оздоровчої, пізнавальної і спортивної рекреації, туризму. В межах парку корінної реконструкції потребують існуючі відпочинкові і оздоровчі заклади, рекреаційна інфраструктура, необхідне будівництво нових санаторіїв, туристичних баз, будинків відпочинку, кемпінгів, мотелів тощо.

Перспективний природний національний парк "Центральне Поділля" запроектовано до створення у північно-західній частині Північного Побужжя Дністровсько-Дніпровської фізико-географічної провінції. До його складу увійдуть частини територій чотирьох адміністративних районів Вінницької області: Хмільницького, Калиновського, Вінницького та Латинського. Домінуючими ландшафтами парку виступають лісостепові височинні хвилясті лесові із сірими лісовими й темно-сірими опідзоленими ґрунтами, з грабовими дібровами в поєднанні з лісо- й лучно-степовими низовинними й височинними терас й давніх прохідних долин, лесові й піщані із сірими й темно-сірими опідзоленими ґрунтами, з борами й суборами. Його загальна площа становитиме

близько 46 тис. гектарів. Висотна диференціація ландшафтів лишній раз підкреслює природну своєрідність парку. Низинні болота та заболочені вільхові ліси поступово переходять у болотні та типові низинні луки, на висотах 260-300м розташовані значні масиви дібров та суборів, на крутих схилах річкових долин фрагментарно збереглися угруповання степової рослинності. Наявність значної кількості заповідних об'єктів (34-х станом на 2004р.), високої залісненості території (55%) в поєднанні з наявними центрами народних промислів (гончарства, лозоплетіння, вишивки) сприятимуть розвитку оздоровчої та пізнавальної рекреацій, сільського зеленого туризму. Загальнодержавне значення мають рекреаційні ресурси бальнеологічного курорту Хмільника. Санаторно-курортні заклади Хмільника слугуватимуть основою подальшого розвитку лікувальної рекреації.

Природний національний парк "Південне Поділля" пропонується до створення в межах південної частини Піщансько-Савранського фізико-географічного району Південно-Подільської височинної лісостепової області Дністровсько-Дніпровської фізико-географічної провінції. Територія парку площею близько 52 тис га розташована в границях Чечельницького і Тростянецького адміністративних районів. В ландшафтно-ботанічному відношенні це один з осередків рідкісних грабово-дубових угруповань широколистяних лісів лісостепових височинних ландшафтів. Заповідними ландшафтами зайнято близько 8,5% проектованої території. Зона регульованої рекреації займає 26,5% усієї площі парку. У структурі природокористування близько 33% ландшафтів можуть бути використані безпосередньо і опосередковано в рекреаційних цілях. Чисельні пам'ятки археології (городища кургани), архітектурні споруди містечка Чечельник, с.Любомирки, с.Каташин можуть бути об'єктами екскурсійного туризму. Зважаючи на наявність різноманітних рекреаційних ресурсів та з урахуванням природних особливостей ландшафтних комплексів в межах перспективного національного парку є всі передумови для розвитку пізнавальної, спортивної, оздоровчої рекреацій, відпочинку і сільського зеленого туризму.

Беручи до уваги багатofункціональне призначення природних національних парків розглянемо їх роль у перспективній регіональній екомережі. Заповідні зони парків і зокрема розташовані в них базові заказники загальнодержавного значення можуть розглядатись як природні ядра національного рівня. Виділення на основі науково прийнятих критеріїв та аналіз основних структурних елементів перспективної регіональної екомережі Тернопілля вже проведений П.Цариком [6]. Тільки в межах перспективного ПНП "Кременецькі гори" спостерігається чітко сформоване природне ядро в границях філіалу державного природного заповідника на площі 1000 га. В інших парках функції природних ядер могли б виконувати заказники загальнодержавного значення (табл.1). В межах території перспективного ПНП "Дністровський каньйон" повноцінне природне ядро могло б бути сформовано з трьох біоцентрів, приурочених до Дністровсько-Серетського каньйону: ботанічного заказника "Обіжево", ботанічного заказника "Глоди" та Касперівського ландшафтного заказника.

Таблиця 1

**Ймовірні природні ядра національного значення регіональної екомережі Поділля
у межах перспективних природних національних парків**

№ п/п	Природні ядра у складі ПНП	Біоцентри ядер у складі заказників загальнодержавного значення.	Орієнт. площа ядер, га	Фіз геогр. приуроченість
1	Кременецьке ("Кременецькі гори")	Філ.зап."Кремен. гори"	1000	Північне Поділля
2	Заліщицьке ("Дністровський каньйон")	Бот. заказн. "Обіжево", бот. заказник "Глоди", ландшафтний заказник "Касперівський"	1000	Західне Поділля
3	Сатанівське ("Подільські Товтри")	Лісовий заказник "Сатанівський"	1000	Західне Поділля
4	Кам'янець-Подільське ("Подільські Товтри")	Ландшафтні заказники "Совий яр" "Кармалюкова гора".	1000	Західне Поділля
5	Центральноподільське ("Центрально-подільський")	Буго-Деснянський загальнозоологічний заказник	500	Східне Поділля
6	Чечельницьке ("Південне Поділля")	Бритавський ботанічний заказник	2000	Південне Поділля

В границях ПНП "Подільські Товтри" таких природних ядер може бути сформовано два. Функцію першого природного ядра міг би виконувати Сатанівський лісовий загальнодержавний

заказник площею 1178 га. Друге природне ядро в границях даного ПНП може бути сформовано на базі двох біоцентрів територіально споріднених Товтровим екокоридором ландшафтних заказників: Совий яр, Кармалюкова гора.

Природне ядро в границях Центрально-Подільського ПНП виділити важко. Існуючий Буго-Деснянський загальнозоологічний заказник на площі 1073 га не зовсім відповідає вимогам до природних ядер, оскільки його функціональні властивості пов'язані зі збереженням і відтворенням цінної в господарському відношенні фауни і підтримання загального екологічного балансу. Зазвичай до складу такого роду заказників входять землі сільськогосподарського і лісогосподарського призначення, а встановлені обмеження торкаються мисливства, рибальства. Однак в поєднанні з лісовими заказниками місцевого значення, чисельними лісовими і ботанічними пам'ятками природи Буго-Деснянський заказник за умови зміни статусу на ландшафтний здатний виконувати функцію перспективного природного ядра.

В границях проєктованого Південноподільського ПНП можна виділити чітко виражене природне ядро у складі Бритацького ботанічного заказника загальнодержавного значення. Враховуючи природоохоронний статус заказника, його істотну площу (3259 га) та розташування на границі з Одеською областю південноподільське природне ядро могло б виконувати функції структурного елемента міжрегіонального значення.

У структурі регіональної екологічної мережі прогнорозовані ядра будуть взаємопов'язані системою екологічних коридорів національного, міжрегіонального та місцевого рангів. Територією Поділля проходять Галицько-Слобожанський широтний на півночі регіону, Дністровський – на півдні та Південно-Бузький меридіональні коридори національного значення. Перший забезпечуватиме природні зв'язки зонального характеру, два інші – природні зв'язки субмеридіонального напрямку. Осьовими екологічними коридорами екомережі виступають Товтровий горбогірний та Південно-Бузький річковий. Однак для ефективного функціонування екологічних коридорів в їх границях необхідно провести ряд ренатуралізаційних заходів: відновлення природної лісової, лучної та водно-болотної рослинності; виділення на місцевості водоохоронних зон; встановлення ощадливих режимів природокористування. Створення мережі природних національних парків Поділля дасть можливість впорядкувати рекреаційні потоки громадян, створити базові структурні елементи регіонального рекреаційного комплексу з відповідною спеціалізацією. Водночас в якості структурних елементів регіональної екомережі заповідні зони ПНП розглядатимуться як перспективні природні ядра, чим буде посилена увага до збереження і підтримання біологічного різноманіття, виваженого природокористування і природоохоронного просвітництва громадян.

Література:

1. Брусак В., Гнатюк Р., Зінько Ю., Перспективи формування природоохоронної системи Поділля. Наукові записки ТДПУ. Серія: географія. № 2. – 1998. – С. 180-187.
2. Гудзевич А., Любченко В. Функціональне зонування проєктованого національного природного парку "Південне Поділля" // Наукові записки ТДПУ. Серія: географія. №2. – 2001. – С. 88-99.
3. Мудрак О., Кирилюк Л., Ворона Є. Про необхідність створення національного природного парку "Центральне Поділля" // Наукові записки ТДПУ. Серія: географія. №2. – 2004. Частина 2. – С. 226-231.
4. Розбудова екомережі України /За ред. Ю.Р. Шеляг-Сосонка. – Київ., 1999. – 127 с.
5. Царик Л.П. Регіональні еколого-стабілізуючі системи Західного Поділля// Наукові записки ТДПУ. Серія: географія. №2. – 1999. – С. 119-122.
6. Царик Л.П. Складові структурні елементи регіональної екологічної мережі Тернопільщини // Науковий вісник Чернівецького університету. Географія. Випуск 38, 2003. – С. 79-92.
7. Ященко П.Т., Гребенюк Е.М., Тасенкевич Л.А. и др. Природные национальные парки Украины. – Львов: Вища школа, 1988. – 199 с.

Summary:

Tsaryk Lyubomir. FUNCTIONAL ROLE OF NATIONAL PARKS OF PODILLYA AND THEIR PLACE IN THE STRUCTURE OF REGIONAL ECONETWORK.

Considered existent and perspective national parks of Podillya, their recreation specialization and functional role in the structure of regional econet.